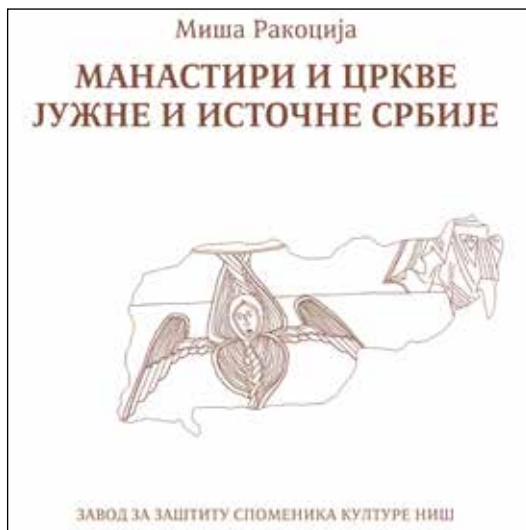

др Јасмина С. Ћирић

МИША РАКОЦИЈА, МАНАСТИРИ И ЦРКВЕ ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, Ниш 2013; 215 страна текста, 148 фотографија у боји, 29 географских карате.

У издању Завода за заштиту споменика културе у Нишу током 2013. године, захваљујући средствима Министарства културе и информисања Републике Србије, објављена је књига др Мише Ракоције „Манастири и цркве Јужне и Источне Србије“. Замишљена као преглед црквених споменика са простора јужне и источне Србије, књига је подељена на неколико географских целина у којима су приказани у краткој форми заштићени споменици од изузетног значаја за сакралну уметност.

Књигом су обухваћене цркве и манастири изграђени на територијама општина класификованих по азбучном реду: Алексинац, Бабушница, Бела Паланка, Бојник, Бољевац, Бор, Бујановац, владичин Хан, Власотинце, Врање, Гацин Хан, Димитровград, Дољевац, Житорађе, Зајечар, Кладово, Књажевац, Куршумлија, Лесковац, Медвеђа, Неготин, Ниш, Пирот, Прешево, Прокупље, Ражањ, Соко Бања, Сврљиг и Трговиште. О сваком објекту понаособ наведени су основни историјски подаци, хронологија догађања, измене које су сакрална здања задесила услед девастација изазваних атмосферичким или ратовима, до накнадних конзерваторско-рестаураторских захвата.

Свако поглавље књиге започето је географском картом на којој су тачно означена и дефинисана места анализираних сакралних здања.

Територија Општине Алексинац означена је трима целинама: Св. Тројице у Горњем Адровцу, капела С. Димитријевића на гробљу у Алексинцу и манастир Липовац. Свака сакрална целина је означена неком од категорија у употреби у одређивању значаја споменичке целине за културно наслеђе Србије. Манастир Липовац је класификован као локалитет од великог значаја о којем су предочене главне архитектонске карактеристике допуњене исказима о фрагментима живописа. Аутор је уз то приложио допунску литературу коју би било сврсисходно консултовати у циљу долажења до продубљенијих сазнања. Ракоција овде доноси иновативан илустративни материјал који није раније виђен у библиографији о Липовцу. Једна од њих свакако представља фотографија натписа изнад западног портала Липовца, која се први пут репродукује у колору тако да су видљиви и делови натписа бојени црвеном бојом. Након излагања о историјским чињеницама у вези са манастиром Липовац, Ракоција упознаје читаоца са архитектонским концептом цркве која своје место у потпуности проналази у архитектури Моравске Србије. Миша Ракоција није изоставио ни археолошка разматрања поменутог сакралног здања, што је од нарочитог значаја уколико се има у виду да су у храму уистину пронађени гробови чланова породице који су били ктитори манастира. Типично за цркве ових димензија, Липовац је поседовао нешто сажетији програм живописа али условљен литургијским потребама. Чини се да нарочиту пажњу у овом поглављу завређују репродукције које припадају поствизантијском слоју сликарства, пре свега представе јеванђелиста изнад којих је видљив прстен тамбура куполе на којем је насликан мотив меандра који усмерава визуелну пажњу са северне према јужној страни и *vice versa*.

На територији Општине Бабушница посебну пажњу Миша Ракоција је посветио излагању података у вези са црквом Св. Николе у Студени. Црква у Студени је уједно била и предмет опсежних конзерваторско-рестаураторских радова у којима је аутор узео значајног учешћа. Сазидана у време султана Азизија 1867. године црква данас располаже сасвим солидно очуваним деловима сликарства. По мишљењу аутора сликарство је дело мање ученог сликара док је архитектура особена карактеристика овог храма који „сведочи о упливу ликовних елемената са запада, о материјалном стању и духовним стремљењима народа овог краја непосредно пре протеривања Турака“.

Цркве са територија Општина Бела Паланка (Сињачки манастир, Дивљане) и Бојник (црква Свете Тројице у Ображди, црква у Ивању и црква Св. Арханђела у Придворици) представљају важне тачке сакралне топографије у којима је аутор показао резултате властитих конзерваторско-рестаураторских подухвата. Извештаји у вези са обиласцима наведених локалитета први пут су објављени у овој књизи, тако да се читалачка публика може детаљније упознати са конкретним стањем и историјско-уметничким токовима поменутих сакралних целина.

Општина Бољевац означена је и на географској карти као општина која поседује две сакралне целине од изузетног значаја за сакралну топографију наведених региона Србије. Осим цркве Св. Илије, разуме

се да су пригодно место у оквиру истраживачког рада аутора овог приручника нашле цркве у Крепичевцу и Лапушњи. Наведени храмови од важности су не само за мање обавештене или упућене читаоце, већ и за истраживаче упознате са поствизантијским уметничким контекстима. Лапушња, као локалитет од изузетног значаја, нашла је сасвим пригодно место у књизи надасве због сачуваног слоја поствизантијског сликарства насталога 1510. године што се сазнаје из ктиторског натписа на западном зиду наоса. Већ и летимичан поглед на архитектонску целину, односно оно што се од ње сачувало, јасно је да се храм у Лапушњи ослања на моравско градитељство. Полигоналне бочне конхе, три неједнака травеја, фасаде изведене каменом, приказују да би се могло говорити о вези са архитектуром Моравске Србије, али и о евентуалном осликавању фасада о чијим дOMETИМА се не може са прецизношћу говорити. Иако је фреско сликарство у великој мери девастирано, релативно је лако препознати у ентеријеру Христа Пантократора уз натпис у вези са 102. Псалмом, затим Небеска Литургија, јеванђелисти на пандантифима и 40 мученика из Севастеје. Аутор је и на овом месту приложио илустрације у колору, што је од посебног значаја за евалуацију сликарског програма посебно ако се има у виду ктиторска композиција и могућности које орнаменти на одећи ктотора војводе Радула Великог са Каталином, кнеза Богоја са супругом Маром. Такође, приложена је и фотографија сликаног застора у зони испод зоне стојећих фигура. Застори су сликани белом бојом са орнаментима који се, нимало случајно, налазе и на орнаментима одеће ктотора.

Веома значајну целину у овој књизи чине подаци у вези са црквом у Крепичевцима у подножју Кучајских планина. Црква изграђена почетком XVI века, особена је по добро очуваној ктиторској композицији којој је Ракоција указао посебну пажњу како публикујући фотографију у целисти, тако и у тексту. Ктитор Георгије са супругом Маром и сином Манојлом, приказан је на северном зиду припрате. Ктитор држи модел храма приказан са јужне стране, што је аутору дало повода о размишљању о могућим узорима у архитектонском концепту. Још једна специфичност овог храма уочена је такође од аутора. Реч је наиме о представи Деизиса на зиданој олтарској прегради. Текст је употпуњен адекватном илустрацијом која у потпуности отвара нове могућности за интерпретирање ове целине и система пласирања Деизиса у поствизантијским уметничким токовима.

У овом приручнику пригодно позицију разуме се нашле су и цркве као што су Прохор Пчињски. Добро је познато да је Миша Ракоција и раније тежишта својих научних интересовања у великој мери базирао - осим на разматрањима ранохришћанског наслеђа Ниша – такође на истраживањима историјске прошлости пчињског округа и уметничке делатности у манастиру Прохор Пчињски. Када је реч о архитектури овог храма који представља кључну тачку у креирању сакралне топографије не само пчињског округа већ и значајно духовно средиште, аутор је закључио да „Богато декорисане спољне фасаде и потреба керамопластичних мотива, припадају градитељском заносу из времена краља Милутина који је васкрсао сву лепоту украшавања фасада опеком (на зуб поређане опеке, ћелијаст систем зидања, мотив рибље кости, итд)“. За познавање

градитељске делатности од важности је и податак да је крајем шеснаестог века откривена и пећ за печење керамике, посебно за израду тегова за рибарске мреже. Сразмерно комплексности манастира Прохора Пчињског више делова текста посвећено је и карактеристикама очуваног сликарства. Уз подсећање на сликаре Михаила и Евтихија који су осликали цркву врло вероватно 1316/1317, указано је и на новији слој сликарства чији ктитор је био Марин из Кратова.

Након пчињског округа, пажња је указана сакралним целинама од значаја за Владичин Хан, Власотинце, Гаџин Хан, Врање. Ракоција је као аутор ове књиге навео више радова који представљају резултате рестаураторско-конзерваторских захвата. Такав је случај и са црквама у области Димитровграда, пре свега црквом у Поганову, која је и раније улазила у ауторова научна интересовања. Из приложених фотографских снимака изузетно богатог сликаног репертоара цркве у Поганову, јасно је да аутор редовима посвећеним овом сликарству, подстиче на нове интерпретативне хоризонте. То је очигледно и из његовог исказа да су сликари Поганова пореклом „из Костура или из оближњег села Линотопа. Са њима заједно раде Срби што недвосмислено откривају натписи српске рецензије“.

Територијално гледано покривене су целине попут Житорађе, Дољевца и Кладова, као и Општине Књажевца где је пажња посвећена цркви у Доњој Каменици. Сасвим изузетно, уз податке о времену изградње цркве, архитектонским токовима којима црква припада, Ракоција је поменуо и сликарство које врло вероватно потиче из прве половине XIV века. Иако је сразмерно мање текста посвећено ктиторима ове цркве, из приложеног материјала као и библиографске парентезе читаоцу је јасно да је у питању целина од великог значаја за уметничко наслеђе овог региона и изузетно сложеним контекстима настанка цркве у Доњој Каменици.

Две старије сакралне целине такође су обухваћене овом књигом. Реч је о два црквама на територији Општине Куршумлија: манастиру Св. Николе и Св. Богородице. Такође, придружује им се касноантичка црква код Кастрата, врло вероватно из Јустинијановог доба.

Сразмерно обиман део текста посвећен је граду Нишу и нишком културном наслеђу. Након кратког осврта на хронолошке појединости у вези са нишким округом, Миша Ракоција је класификовао и анализирао у овом подпоглављу следеће целине: базилика са мартријумом, латинска црква код Горњег Матејевца, цркву Светог Јована у Горњем Матејевцу, манастир Светог Ђорђа изнад Каменице, црква Светог Пантелејмона и црква Светог Николе у Нишу као и мали Саборни храм, затим стециште монаха у Сићевачкој клисури у којој велику целину за познавање поствизантијског сликарства представља црква манастир Богородице. Истоврсна класификација била је и једина могућа када је реч о изузетно богатом подручју Општине Пирот где су анализирани уз - у историографији мање познате - цркве у Рсовцима, Славињи, Сукову и Осмакови, већ и манастир Светог Јована Главосека, Темска и Станичење. Поменуте цркве

у овој књизи како екстеријером тако и очуваним репертоаром фреско декорације, показују сачуваним деловима изузетан значај пиротског краја у времену у којем је црква настала.

Велики је број сакралних здања и у околини Прокупља и Ражња која су благодарећи пажњи аутора нашла своје адекватно место у овој књизи. Поменимо овим поводом само такозвану Латинску цркву Св. Прокопија са сликарством из периода око 1360. г, манастир Ајдановац чије сликарство је Миша Ракоција и раније проучавао, као и манастир Светог Романа у Ђунису који је посебно поштован од житеља Мојсињске „Свете Горе“.

Књига Мише Ракоције *Манастири и цркве Јужне и Источне Србије* представља приручник који има за циљ да синтетски прикаже скупину историјских, археолошких, и архитектонских знања о споменицима са поменутих територија.

Замишљена као приручник који би било сврсисходно консултовати у сваком будућем научном бављењу овим подручјима како појединачно тако и у целини, књига поседује илустративне додатке изузетно доброг квалитета, веома значајне географске карте како појединачних области тако и географску карту на полеђини књиге која предочава начин умрежавања сакралних здања и битне тачке сакралне топографије ових крајева. Исто тако, садржи потпуну библиографску парентезу у складу са правилима енциклопедијског излагања материје, као и поуздане информације о основним уметничким токовима свих анализираних сакралних целина.

Имајући ово у виду, сасвим поуздано се може закључити да ће наведени подаци у овој књизи бити неизоставни у сваком будућем подробнијем разматрању свих горе наведених цркава. Са сигурношћу се може рећи да књига Мише Ракоције *Манастири и цркве Јужне и Источне Србије* представља поуздан путоказ и ослонац употпуњавању историографских и сваковрсних својстава знања о хришћанским сакралним местима у Јужној и Источној Србији.

